

сумнів, чи супроти такого розрізу може він бути віруючим, чи може посвятитися науці, чи не попаде він в затяжний душевний конфлікт через те, що може християнська релігія заборонить йому назвати правдою те, до чого дійшла наука. Чи не наразиться він на глум і компромітацію?

Та щоби зрозуміти, в чім саме здогадна розбіжність, ба навіть непримиримість віри й науки, пригляньмося їм ближче та зясуймо вперед їх поняття.

2. Основні поняття про віру й науку.

Коли інтелігент чує слово християнська віра, католицька віра, здебільша думає, що йде тут про якісь релігійні тези, проголошені папою, єпископами і священниками, які треба приймати безкритично за правду, без доказу, лише на слово, тому що так кажуть. Ані досвідною дорогою при помочі змислів, ані розумованням не дадуться вони доказати, а рішальним є тільки авторитет духовників. Якщо би так справді було, то був би це жалюгідний стан віруючого католика і загалом християнина.

Тож зачнім від аналізу поняття. Вірити значить в загально людськім розумінню прийняти за правду те, що спирається на чужім свідочті. Коли розповідає мені мій знайомий про Америку, її будівлі і т. і., то уважаю його оповідання правдивим, і то тому, що саме він мені розповідає. Впрочім і другі люди, що вертають звідтіль потверджують це. Я не бачив хмародерів — skyscrapers, але всі, що вертають з Нью-Йорку, розповідають про них і привозять їх світлини. Я знаю з досвіду, що мій знайомий заслуговує на довіря і тому говорить правду. Моє переконання спирається остаточно на знання. Я вірю йому, бо знаю з досвіду, що він є достовірним свідком. Для розуму не є наглядним, що оповідання відповідає дійсності, бо остаточно міг він з малюнків світлити і видумати оповідання, але воля спонукує розум до згоди — піддаючи питання, якжеж можна тут розумно сумніватися і не прийняти за правду. Це є людська віра і з нею стрічаємося на кожному кроці. Вона є головним джерелом людського знання, ба навіть кожна наука спирається на вірі, бо одні приймають висліди других за правдиві, не провіряючи їх. Коли я дивлюся на доокружний світ, переконуюся, що кожна річ має причину свого буття, нічого не діється в нім без достаточної рації; з того вношу, що і цілий світ мусить мати якусь причину. Я бачу, що існує рух, а матерія сама з себе змагає до безвладности, отже хтось мусів її рушити. Ця причина мусить бути розумна, бо в світі царює великий лад, краса, доцільність і гармонія. Всі люди є переконані, що існує таке надземське ество і звать його Богом. Отже існує Бог і також переконуюся з історії, що Бог обявлявся Мойсеєві й пророкам і викладав їм нові правди, щоби вони передали їх людям. А для повнішого обучення обіцяв післати Мессію — Христа, який справді народився в Вифліємі, жив, учив нарід і вмер. Свою науку засвідчив чудами і смертю та домага-

ється від кожного чоловіка, щоби він прийняв це за правду. Це все можу ствердити розумовими й історичними свідочтвами.

Супроти цього не залишається мені нічого іншого, як прийняти обявлення й уважати його за правдиве. Але ж в нім говориться, що є один Бог і три особи, що Христос в одній особі має природу людську і Божу, що є сім тайн, первородний гріх і т. д., чого розумом остаточно не можу ясно зрозуміти. Та тут відзивається воля: Признай це за правдиве, бо це ж говорить всемогучий і непомильний Бог. Він жеж сама правда і не схоче вводити тебе в блуд та на манівці. Отже розум приймає за правдиве ціле обявлення. Католицька віра, так каже Ватиканський Собор, спирається на прийняті за певну правду того, що Бог об'явив і тільки тому, що саме Він об'явив, а не задля того, що я розумом цю правду поняв (Євр. 11, 7. 6—17). Отже віра не є безкритичним і бездушним припущенням, але глибоким переконанням розуму про правду того, що є предложене до вірування і то на основі непомильного свідочтва Бога. Воля спонукує розум, щоби признав це за правду.

Одначе слід ще раз підкреслити, що акт віри супонує розумове пізнання Бога, його існування, обявлення і вимогу вірити в обявлення. Та проте цей розумовий акт не становить віри. Це є т. зв. в теології *praesumptio fidei*, передумовини віри. В різних людей вступні переконання є різні, більше або менше дитинні, основні і наукові. І так в дитини вони спираються на авторитет батьків, бо так батько і мама кажуть. В дозрілих вони є розумовими раціями, а в освічених науковими обоснуваннями. Та сам акт віри є однаковий у всіх, в неосвічених і освічених. Його сутніми прикметами є найперше:

1) неевідентність (таємничість), бо Бог не об'явив внутрішньої правди віри (чому є можливе існування трьох осіб в одній природі, присутність Христа під видами хліба і вина ітд.), але тільки сам предмет віри. Вправді можна деякі обявлені правди пізнати природним розумом (існування Бога, Боже Провидіння, заплату за добро і зло ітд.), але тоді це вже буде акт розуму, а не віри. Одначе не можна тим самим актом розуму і під тим самим оглядом і вірити і знати, нпр. і вірити і бути переконаним, що Бог існує.

2) Акт віри є свобідним актом. Розум не є свобідний, коли наглядно бачить правду предмету. З тією хвилиєю, як пізнає, що річ мається (два рази два є чотири), конечно видає осуд і дає свою згоду на правду. В акті віри немає евідентности, тому розум не є приневолений прийняти за правду обявлений предмет, лише воля склонює добровільно розум, щоби зробив це і то тому, що це говорить непомильний Бог. Одначе воля може не хотіти спонукувати розум і відкинути предложення. І в цім саме заслуга віри: блаженні не видівші і вірувавші. Крім цього, щоб збудити акт віри, є конечна добра воля, значить, щоб вона не впливала на розум упередженнями, але склонювала до признання обявлення. Можна ще тут спитати, чи взагалі є можливе, щоби воля

впливала на видання осуду? Та це потверджує досвід. Пристрасті, любов, ненависть можуть впливати на наше думання і то в доброму і злому напрямі. Тому воля може спонукувати до глибшої застанови або відтягати розум від праці. Це й є також причиною, чому від упередженого годі ожидати безстороннього рішення і від упередженого недовірка збудження акту віри.

3) Предметом віри є непомильна правда, ціле об'явлення, це є все, що Бог об'явив. В об'явленню не може бути і тіні неправди, бо Бог є наймудріший і всевідучий. Отже не можна приймати одної правди, нпр. що існує Бог, що Христос був Богом, але відкидати чуда, тайни й і. Хто відкидає лиш одну правду, тим самим доказує, що авторитет Божий не є непомильний.

Зі сказаного не слідує, що кожний християнин має знати всі об'явлені правди віри, щоби був спасеним. Конечним є вірити, що Бог є і нагороджує за добре, а карає за зле. В інші правди віри треба вірити включно (*implicite*). Більше освічений в справах віри знає більше правд. Також умовини часу вимагають глибшого знання деяких правд віри. Хто більше читає противних вірі книжок, мусить теж основніше пізнати правди віри, бо інакше не вдержить рівноваги духа і попаде в невірство.

4) Дальшою прикметою акту віри є певність (Гал. 1, 8. Лук. 21, 33). Коли я приймаю за певне це, що довідався від правдомовного свідка, то без порівняння більшою є певність, коли за правду ручить Божий авторитет. Та одначе і цю певність можна стратити, якщо воля відвернеться.

5) Врешті віра є актом розуму і волі, довершеним при помочі Божої благодати. Актом віри ми звертаємося до Бога, як до вічної нагороди, а до цього є потрібна надприродна поміч.

Тому що об'явлення є дане Богом для всіх народів і поколінь і вони мають одержувати об'явлення ненарушене і несхиблене своєсвітними поясненнями, установив Христос Церкву, що при помочі Св. Духа має берегти ціле *depositum fidei*. Та Церква не береже віри як мертвого скарбу, але як життєвий принцип вшого світа правд і моральних законів. Як учителька народів має Вона бачне око на їх потреби, на поступ науки, культури і надприродними засадами віри кермує їх життям і поступом.

Нових правд віри не може Церква видумувати або прогословувати нині таку правду, а завтра протилежну, бо за нею стоїть Божий непомильний авторитет, який не може подавати неправди за правду.

Інша річ, коли йде про пізнавання даного вже Богом об'явлення. В тім Церква може і *de facto* робить поступ. Не всі правди є однаково ясно об'явлені. І тому до пізнання деяких правд віри, що містяться вже в об'явленню, доходить Церква з часом і то по довгих теологічних дослідах, як напр. непомильність папи, непорочне Зачаття ітд.

Компетенція Церкви розтягається виключно на об'явлення. Тому Церква має право заборонити книжки, що перечать віру і нарушують мораль, осудити блуди, єреси і т. п. На полі при-

родних правд, які не торкають віри, Церква не може рішати і тому смішним було б побоюватись, щоб Церква колись проголосила, що геометричне твердження Пітагора є неправдиве, що $2 + 2 \neq 5$, що сума кутів в трикутнику не виносить 180° або що нові фізичні досліди фізики не відповідають дійсності. Це вже належить до компетенції науки, про яку саме хочемо говорити.

Наше пізнання починається від вражіння. Я приймаю їх при помочі змислів, але й перевірюю їх особною снагою — розумом. Коли гляджу на прут, що вистає з води, то бачу, що він в воді заломлюється. Витягаю його і переконаюся, що це була злуда. Пізнання не є нічого іншого як відтворення дійсності, яка є поза чоловіком. Наука йде далі, вона доходить до певного, вільного від сумнівів знання, себто до осуду про предмет і явища з пізнанням їх причин. Притім сума знання мусить бути упорядкована. Щойно систематично уложені, певні, однородні відомості про якусь річ з пізнанням причин звемо наукою. І так сума пізнань і дослідів з обсягу природи з углядненням причин, звемо природничими науками. Збір відомостей і дослідів з громадського життя людини на основі джерел і прагматично, генетично і хронологічно схопленої становить науку історії ітд. Саме ствердження й описання факту не є ще науковим знанням. Щойно прослідження звязків, причин і наслідків діяння є науковим пізнанням. Щоби був хліб, треба до муки додати дріжджя — це знає кожна селянка. Відповідь, чому і як перетворює грибок скріб — є щойно науковим пізнанням. Що трутина вбиває чоловіка, це відомий факт, але чому, дає відповідь наука ітд.

Пізнані науковій правди мусять мати, і то конечно, загальне значіння, а не справджуватися тільки в одному випадкові. Кути в трикутнику мусять завжди і всюди виносити 180° і все $2+2=4$. І тому наука, хоч виходить від досвіду й одиничного, конкретного випадку, творить загальні поняття і ними орудує. Та в який спосіб розум творить загальні поняття, нема ще ясної відповіді. Сутньою природною властивістю розуму є здібність абстрагувати прикмети і лучити їх та доходити до поняття. Аналогічно можна спитати, чому маленьке курятко берецько само до дзюбання круп. Це є гін в його природі.

Впрочім квестія творення понять є звязана з другим питанням, на яке також нема вдоволяючої відповіді, а саме, в який спосіб розум переймає вражіння змислів, слуху, зору, смаку, нюху ітд. Християнська філософія каже, що як всі річі є відбиткою Божих ідей, так і розум є відблиском Божого ума. Тому всі люди мають такі самі спосібності, творять собі менше більше такі самі поняття і засади, які стають спільним добром цілого людства. На основі того можуть між собою порозуміватися і найстарші генерації з наймолодшими.

Даліше наукове знання мусить бути також правдиве, зн. відповідати дійсності. Згідність між предметом і пізнанням називаємо правдою: Напр. Св. Володимир охрестив Русь. Вчений не витворює собі предмету, астроном звід, геолог землі, фізик

матерії ітд., але має його перед собою. Одна наука різниться від другої іншим предметом (історія, фізика) і оглядом, під яким розслідує предмет (історія, антропология і психология). Наука обнімає всі ділянки досвіду (обсервації, експерименту), історії і філософії, все, що розум може пізнати.

Крім певного і правдивого знання наука обнімає також гіпотези, правдоподібні припущення і помічні засоби, якими доходять до певного пізнання і до правди. Наука не є тотожна з правдою, але правда є її ціллю. Вона не є чимсь самостійним для себе, надлюдським генієм, що отворив книгу правди — як її персоніфікують, але діянням обмеженого і залежного від умовин, пристрастей і способнощів людського розуму і разом з ним підлягає хибам і незвершенностям. Саме найбільші генії відчували це найкраще. Аристотель казав, що наш розум мається так до Божого пізнання, як око сови до сонішного світла. Нютон на склоні свого життя порівнював свої наукові здобутки з хлопчиною, що над берегом моря знайшов кращу черепашку від других, але цілий безмежний океан моря лишився йому невідомий. Коли з таким трудом поступає наука на досвідних ділянках, то ще тяжче йде на позамислових.

Накінець треба додати, що як підлягає наука правді, так підлягає вона і Богові, свому творцеві. І як залежить цілий чоловік від Бога, так підлягає Йому в усім своїм діянню, в науковім і культурнім життю. Тому чоловік не може ігнорувати Бога і в наукових дослідах і якщо існує Бог і якщо Він дав обявлення, то і муж науки мусить Його признати. Цим останнім висновком ми вдираємося в саме ядро питання, про яке ми натякнули на вступі та стаємо перед труднощами, а саме, чи таке становище дається погодити зі серйозним науковим дослідом. Іншими словами, чи можна бути і глибоко віруючим християнином-католиком і поважним вченим. Чи може заходить таки між наукою і вірою суперечність, якої навіть за поміччю найліпшої волі не дається усунути?

3. Чи може бути суперечність між вірою і наукою?

Цих, що спішать з відповіддю, можна поділити на три групи. Представники першої групи відповідають потверджуючо, другі дають виминаючу відповідь, а треті накінець рішуче заперечують можливість справжнього конфлікту.

Атеїсти і матеріалісти, які перечать існування Бога і поза матерією, чи енергією не хочуть нічого бачити, консеквентно не признають ніякої релігії або дивляться на неї як на перестарілий забобон. На їх думку віра, як здогадно виказує історія, була все противником досліду, свободи науки й її поступу. Навпаки наука має обовязок розглядати всі питання, отже доторкувати також справи віри і не може глядіти поблажливо оком на її догми й подавані факти, які очевидячки противляться науці. Коли взяли під увагу ще й це, що віра перечила наукові висліди і визала свободу науки, то про якусь гармонію, не кажучи вже про спів-

працю, не може бути й мови: „Віра є по своїй внутрішній суті незмінною і непорушною, а наука є знова по своїй суті поступовою; отже мусіли остаточно задля того, що не можна було цього укрити, розійтись. Боже обявлення не може знести жадного спротиву, воно мусить відкинути принципіально всякий поступ“.¹⁾

Отже і віруючого і мужа науки годі погодити в одній особі. Інакше вивязуються з цього положення Кант і численні протестанти разом з модерністами, яких попереджали в середніх віках авероїсти. Вони твердять, що віра й наука, це дві ріжні речі. Їх обсяг діяння інший і тому не може бути між ними ніякої суперечности. До віри належить почування, внутрішні вимоги і побажання серця, туга за чимсь невловимим і це, чого розум не може обняти, зн. ірраціональна ділянка. Чоловік відчуває свої слабощі і залежність. Це почування родить в нім бажання звернутися до якогось всемогучого єства і така думка його скріпляє. Отже існування Бога є конечним. Наука знова обнимає поле діяння розуму²⁾. Віра й наука йдуть у зовсім протилежних напрямках і тому собі не перечать. Це два зовсім осібні, як каже Павльзен, газдівства: *Scheidung in zwei verschiedene Haushaltungen*. А якщо входить та сама річ в обсяг одної і другої ділянки, тоді ніщо не стоїть на перешкоді, щоби наука по своїм вимогам її заперечила, а віра знова по своїм її прийняла: Існує Бог, нема Бога, матерія сотворена і матерія вічна.

Та один і другий погляд не може нас вдоволити, перший своєю поверховністю, а другий прямо своїм цинізмом. Існування Бога не є науково відкинене, отже не можна й відкидати віри або уважати її пережитим забобоном. Навпаки, на наших очах вона росте і до неї горнуться і найбільше освічені уми. А дальше, коли хтось признає, що та сама річ може бути і правдива і ложна, то що тоді діється зі засадою противорічности. Як може здорово думаючий припускати, що та сама річ і під тим самим оглядом одночасно і є, і її нема. Віра не є лише почуванням, але розумовим переконанням.

Третю розвязку дає католицька наука. Вона твердить, що між вірою і наукою не може бути противорічности. Наука і віра — це в дійсності два роди пізнання. В науці є чинний розум, в вірі діє також розум, але просвічений надприродним обявленням. В науці доходить розум до посередньої або безпосередньої наглядности — евіденції, в вірі знова до тої точки, де розум переконується, що Бог це обявив, зн. до авторітету Бога. Предметом науки є природні правди, а віри — обявлені тайни. Супроти того не має між вірою й наукою ані тотожности, ані змішання одної з другою. Противорічність могла би повстати, якщо би

¹⁾ J. W. Draper — *Geschichte der Konflikte zwischen Religion u. Wissenschaft, deutsch* von Rosenthal 1875, VII sq. (Існує український переклад М. Павлика).

²⁾ „Religion ist keine Wissenschaft, man kann sie daher niemand andemonstrieren; aber eben darum ist Religion auch kein Irrtum, man kann sie niemand weg-demonstrieren“. Paulsen — Immanuel Kant (1898) 384.

віра заперечувала розумові права дошукання правди, відкинення блуду, справлення похибки, приймати принцип достаточної рації ітп. Але віра стоїть саме на тій становищі, послуговується розумом і береже цих засад.

Противорічність могла би ще заходити зі сторони розуму, якщо би він силою своєї природи мусів заперечити віру. Та такої конечности нема. Віра домагається, щоби розум підчинився Богові, і це зовсім зрозуміле, як навпаки, гордість і зарозумілість є недорічні. Як не є понижуючим вірити чоловікові, так хіба не нарушує людської гідности вірити Богові, коли є докази Його існування.

Пригляньмося поодиноким точкам повищої аргументації дещо ближче й основніше.

а) Найперше, чи можливе є противенство між вірою і розумом з огляду на Бога, як їх спільного джерела. Бог дав чоловікові розум, щоби доходив до пізнання правди. Та з огляду на обмежені сили розуму, той самий Бог об'явив ще надприродні правди, до яких пізнання чоловік залишений своїм власним силам, не міг би ніколи дійти. Оба об'явлення, природне пізнання розумом і надприродне доповнення природних правд, які приймає чоловік вірою, походять від Бога. Він не може собі противорічити ані себе заперечувати. Якщо би Він даючи змогу пізнати якусь правду розумом, одночасно в об'явленню її заперечував, то очевидно було би між вірою й наукою противенство, але дивний і злобний був би такий бог.

Дальше Бог є наймудріше єство і для Нього нема різниці між природним і надприродним. Двородість правд є лише в поминанню чоловіка і то тільки з огляду на його скінчену обмежену природу й умову спроможність. Об'єктивно беручи, в поминанню Божім нема природних і надприродних правд, а за цим ні природного ні надприродного пізнання, лише одна правда й один акт знання. Справу пояснить дещо приклад.

З підвищеного місця на землі може людина бачити якусь частину земської площини. З літака він побачить куди більшу. Обі частини об'єктивно беручи творять одну цілість. Різниця заходить тільки з огляду на підвищення. Консеквентно і в їх пізнанню не може бути суперечности. Подібно мається справа, коли дивлюся на небозвід вночі. Голим оком бачу мільйони зізд. Та коли візьму сильний далековид, то побачу, що їх є куди більше. Друге пізнання не заперечує першого. Дивлячись зі становища Бога, то Він однаково пізнає і бачить всі правди і тому, ще раз кажу, не може бути в Його акті пізнання суперечности, а також не може бути противенства, коли Він відкриває цю правду чоловікові. Аналогічно і двояке пізнання не може викликувати противенства, бо з віри пізнає розум більше і ліпше, а не противне, як доходить розумованням і тому не може мати причини твердити, що те, що певно пізнає розумом, заперечує тим самим Об'явлення.

б) Переходимо вже до предмету пізнання і метафізич-

ного доказу. Щоби пізнати правду, можна послуговуватися різними засобами і доходити до неї різними шляхами. Правда є злучена з буттям і є його невідлучною прикметою. Все, що існує, є правдивим і як під тим самим оглядом щось не може одночасно і бути і не бути, так водночас не може воно бути під тим самим оглядом і правдивим і ложним. Напр. цей чоловік жиє. Одночасно не може це бути і правдивим і неправдивим, як водночас не може він бути і живим і мертвим. Тому що онтологічна правда є одна, також і логічна правда, зн. згідність між нашим пізнанням і предметом, може бути тільки одна. Бо або відповідає наше пізнання дійсності або ні і тим самим наш осуд буде тільки правдивий, а противорічний ложний¹⁾.

в) Що справді такі висновки є правдиві, свідчить і життєвий досвід. Скільки то було і є віруючих учених і то між найвизначнішими й основниками нових наук. В попередних століттях майже всі були віруючі, приймали існування Бога і безсмертність душі. Пригадаймо тільки найвизначніші прізвища старших учених, як Коперник, Кеплер, Ньютон, Галілей, Ляйбніц, Лінне, Гальвані й ін., щоби переконатися про правду твердження. З математики загально відомі є Гавс, Ойлер, Коші, Герміт, Бонкомпані, Людовізі (Gauss, Euler, Cauchy, Hermite, Boncompagni, Ludovisi) й ін. В астрономії вславилися Leverrier, Herchell, Schiaparelli, A. Secchi й ін., в фізиці Volta, Ampère, Faraday, Maxwell, Foucault, Kelvin, в хемії Dalton, Dumas, Chevreul, в геології Cuvier, в біології Пастер і ін. З еволюціоністів Лямарк цриймав існування Бога, а Дарвін сам признавався, що ніколи цього не перечив.

Релігійністю природників займався Деннерт (E. Dennert) і написав твір: *Die Religion der Naturforscher* (1901). В нім виказав, що на 283 вчених природників в XIX ст. було 220 віруючих. Інші були або індиферентні (8), або не признавали релігії (48), або виразні атеїсти (7). До подібних висновків дійшов К. А. Кнеллер в творі: „Das Christentum und die Vertreter der neuen Naturwissenschaft. Freiburg 1904. Третім, що займався цим питанням, є Єзуїт А. Еумієу, що написав двотомову працю; „*La part des croyants dans les progrès de la science au XIX siècle*. 2 Vol. Paris і зібрав в нім життєписи 432 вчених з XIX ст., яке загально уважають за атеїстичне в науці. Та одначе його статистика показала, що на 432 вчених, 34 не признавалося до релігії, 15 було індиферентних, 16 крайних атеїстів, як Tyndall, Häckel, Büchner, Moleschott, Vogt, Charcot, Huxley й ін., а 367 віруючих християн, католиків і некатоликів. Цікаве також його дальше зіставлення. Між 150 найвизначнішими вченими було 9 індиферентних, 13 неясних під релігійним оглядом, а 128 віруючих.

Це ж хіба наглядний доказ, що наука не була і не є атеїстичною і що віра й наука дадуться погодити. Коли один грецький софіст доказував, що нема руху, його противник зачав йти. Так

¹⁾ Пор. Cathrein — *Glauben und Wissen*, 181.

